

**ТРАГІЧНА ДОЛЯ ЄПИСКОПАТУ РУСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В РОКИ
ТОТАЛЬНОГО НАСТУПУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ**

Дослідження присвячене вивченню історії єпископату Руської Православної Церкви в довоєнний період.

Відносини між церквою та державою були і залишаються найскладнішою та найменш дослідженою проблемою в історичній науці. Найтрагічнішою сторінкою історії ХХ століття стала реалізація політичного курсу Комуністичної партії щодо релігії та церкви впродовж 20–30-х років.

Лютнева революція 1917 року внесла суттєві зміни у всі сфери життя тогочасної Росії, зокрема і Руської Православної Церкви (РПЦ). Друга половина 20-х років ХХ століття характеризується подальшим зміцненням позицій тоталітаризму в СРСР, застосуванням репресій як методу соціальної політики держави [6, 3]. Із різноманітних течій, на які було розколоте, не без допомоги Державного політичного управління (ДПУ), православ'я, найбільший вплив на віруючих справила РПЦ, котра мужньо витримувала, хоча і з великими втратами, удари долі [2, 65].

У монографічних дослідженнях сучасних українських істориків В. Єленського [2], А. Киридон [7], В. Пашенка [6; 7], В. Силантьєва та численних статтях аналізуються різноманітні аспекти політики, спрямованої на відокремлення церкви від держави та школи від церкви, державно-церковні відносини та долі православних ієрархів, які несли своє архіпастирське служіння на кафедрах Руської Православної Церкви [7, 55].

Сьогодні значна увага приділяється біографічним відомостям ієрархів РПЦ, які своїм сумлінним виконанням обов'язку показали яскравий приклад відданості Православній Церкві та народу Божому, незважаючи на політичні репресії, які здійснювалися проти них. Зазначене спробуємо простежити на долі кількох архієреїв, котрі служили в один і той самий час, а саме: Патріарха Тихона (Беллавіна), Митрополита Володимира (Богоявленського) та Митрополита Петра (Полянського). Публікацій, які б розповідали про них, дуже мало, відповідно, дослідження їхнього життєвого шляху актуальне сьогодні.

Святитель Тихон народився 19 січня 1865 року в родині сільського священика Іоанна Беллавіна в с. Клин Псковської єпархії. У миру він носив ім'я Василь. З юних років хлопець вирізнявся особливою релігійною перейнятістю, любов'ю до Церкви і рідкісною лагідністю та смиренням.

Протягом 1878–1883 рр. майбутній святитель Тихон навчався у Псковській Духовній Семінарії. Він був досить високого зросту, білявий. Товариші любили його. До цієї любові завжди додавалося й почуття поваги, що пояснюється особливою релігійністю семінариста В. Беллавіна та його блискучими успіхами в науці.

У 1888 році Василь Беллавін закінчив Санкт-Петербурзьку Духовну Академію й у світському званні отримав призначення в рідну Псковську духовну

семінарію на посаду викладача. І знову він був улюбленцем не тільки всієї Семінарії, а й міста Пскова [9, 88].

У 1891 році В. Беллавін прийняв чернецтво з ім'ям Тихон на честь святителя Тихона Задонського. На 34-му році життя, в 1898 році, архімандрит Тихон був зведений в сан єпископа Люблінського з призначенням його вікарієм Холмської єпархії.

Після Лютневої революції і формування нового Синоду владика Тихон увійшов до його складу, а 21 червня 1917 р. Московський єпархіальний з'їзд духовенства і мирян обрав владика своїм правлячим архієреєм.

15 серпня 1917 року в Москві відкрився Помісний Собор, де Тихон, архієпископ Московський, був удостоєний сану митрополита, а згодом був обраний і головою Собору [8, 16].

Обрання Патріарха відбулося 18 листопада 1917 р. у соборному храмі Христа Спасителя. Після закінчення Божественної літургії, під час якої з Успенського собору прибула Володимирська ікона Божої Матері, і звершеного за особливим чином молебню священномученик Володимир (Богоявленський), митрополит Київський, показавши тим, хто молився, ковчег з жеребами, зняв з нього печаті. Старець-затворник Зосимової пустині схієромонах Олексій, помолившись та витягнувши жереб, віддав його митрополиту Володимирові і той оголосив ім'я митрополита Тихона як новообраного Патріарха. Присутні в єдиному пориві проспівали «аксіос», потім члени Собору вирушили на Троїцьке подвір'я, щоб повідомити владика Тихона, який цього дня звершував там Літургію, про обрання його на Патріарший престол.

Керувати Церквою владіці Тихону довелося в тяжких умовах загальної церковної розрухи, без допоміжних органів управління, в умовах внутрішніх розколів і потрясінь. Ситуація ускладнювалася й зовнішніми обставинами: зміною політичного ладу і приходом до влади богоборчих сил, голодом, громадянською війною.

Влітку 1921 року вибухнув голод у Поволжі. У серпні Патріарх Тихон звернувся з Посланням про допомогу голодуючим, яке було адресоване до всіх росіян і народів світу, і благословив добровільне пожертвування церковних цінностей, які не мають богослужбового вжитку.

Особливо багато послужив Руській Православній Церкві Святійший Тихон у болісну для Церкви пору так званого «обновленського розколу». Святійший проявив себе вірним слугою та сповідником непошкоджених і неспотворених заповітів істинної Православної Церкви. Він був живим уособленням Православ'я, що несвідомо підкреслювали навіть вороги Церкви, називаючи її членів «тихоновцями».

У неділю, 5 квітня 1925 р., Святійший Патріарх Тихон служив останню Літургію, а через два дні його не стало. В останні хвилини свого життя він звернувся до Бога і з тихою молитвою подяки, хрестячись, вимовив: «Слава Тобі, Господи, слава Тобі...». Утретє перехреститися не встиг [5, 289].

Відповідальний пост Першосвятителя Руської Церкви Святійший Тихон достойно обіймав сім з половиною років. Важко уявити Руську Православну

Церкву без Патріарха Тихона у важкі роки випробувань, що випали на долю духовенства та віруючих, адже він незмірно багато зробив і для Церкви, і для зміцнення самої віри [12, 37].

Помітне місце серед єпископату РПЦ належить постаті митрополита Київського і Галицького Володимира (Богоявленського), і ми спробуємо дати характеристику подвижницької та архіпастирської діяльності владики.

Мирське ім'я і прізвище владики Володимира – Василій Никифорович Богоявленський. У 1870 році він вступає в Академію, де особливо виділяється серед товаришів своїми проповідницькими трудами. Ораторський талант студента Богоявленського, який почав розвиватися завдяки потужному впливові знаменитого київського проповідника, професора В.Ф. Певницького, увінчався добрими результатами. Численні щиросердній й мудрі проповіді принесли майбутньому владиці славу видатного оратора і проповідника.

У 1886 році В. Богоявленський був пострижений у чернецтво з ім'ям Володимир, возведений в сан архімандрита і призначений настоятелем Козелецького Троїцького монастиря, згодом став настоятелем Новгородського Антонієвого монастиря.

21 травня 1888 року архімандрит Володимир стає єпископом Староруським, а 3 червня 1888 року був рукопокладений в єпископа Староруського. 3 23 листопада 1915 року він – митрополит Київський і Галицький і священно-архімандрит Києво-Печерської Успенської Лаври.

Слід зазначити, що у владики-митрополита Володимира (Богоявленського) як першого члена Святійшого Урядуючого Синоду Руської Православної Церкви було 4 вікарних єпископи [10, 2]. Перший вікарій – єпископ Канівський Василій (Богдашевський), за посадою був ректором імператорської Київської Духовної Академії і настоятелем Києво-Братського Богоявленського першокласного монастиря. Другий вікарій Київської єпархії – єпископ Чигиринський Никодим (Кротков), був за посадою настоятелем Києво-Михайлівського Золотоверхого першокласного монастиря. Третій вікарій Київської єпархії – єпископ Черкаський Назарій (Блінов), був настоятелем Києво-Видубицького Михайлівського другокласного монастиря. Четвертий вікарій Київської єпархії – єпископ Уманський Дмитрій (Вербицький), був настоятелем Києво-Пустинно-Миколаївського монастиря [11, 5].

Таким чином, владики Володимир, будучи по-справжньому високоосвіченою людиною і маючи достойних помічників, міг успішно здійснювати свою діяльність на посту Київського митрополита.

Промисел Божий, направляючи стопи людини, досить швидко завершив скромне служіння В.Н. Богоявленського і вказав йому інше, вище служіння. Після несподіваної смерті дружини, а потім і єдиної дитини В. Богоявленський 8 лютого 1886 року прийняв чернецтво в Тамбовському Казанському монастирі з іменем Володимира; і, таким чином відрікшись від мирського світу, він присвятив себе служінню Церкві, віддавши всі свої сили і ревність цій великій справі. З того часу розпочалось стрімке сходження отця Володимира щаблями ієрархічної драбини.

Владика Володимир (Богоявленський) був сильний за духом архієреєм, великим ревнителем православної віри. Його перебування на Київській кафедрі припало на час, коли тривала Перша світова війна. У такий складний період кожній віруючій людині вкрай була необхідна підтримка Церкви, її духовних провідників, а владика Володимир був істинним носієм мужнього духу і непохитної віри.

Під час захоплення Києва червоними військами 25 січня 1918 року митрополита Володимира було вбито. Похований у Хрестовоздвиженській Церкві Києво-Печерської Лаври, поруч зі своїм попередником – митрополитом Флавіаном. Зовсім несподівана, мученицька кончина видатного ієрарха РПЦ, митрополита Володимира глибоко вразила всіх православних синів церкви, які близько знали його [1].

Варто відзначити, що під час буремних подій у Російській імперії Церква, в тому числі і Київська єпархія, стояла на захисті віри. Зокрема київські митрополити робили все можливе, аби не допустити розчарування серед народу Божого. Духовно-національне та культурне піднесення серед народу тієї опокаліптичної пори – це яскраве свідчення великої ролі київських митрополитів, навколо яких едналися православний люд.

Ім'я Крутицького митрополита Петра (Полянського) добре знайоме тим, хто цікавиться історією РПЦ ХХ століття. А для сучасників він був зразком духовної стійкості й чесності. Коротко охарактеризуємо його архіпастирську діяльність на ниві служіння Руській Православній Церкві.

Петро Федорович Полянський народився 28 червня (10 липня) 1862 року в с. Сторожове Воронезької губернії в сім'ї священика. Освіту здобув у місцевій семінарії. До Московської духовної академії Петро вступає у 1887 році, де згодом служить помічником інспектора, церковним старостою, викладає грецьку мову і Закон Божий [3, 2].

У 1918 році в Москві проходив Помісний Собор, де патріархом було обрано митрополита Тихона (В. Беллавін), з яким Полянський зазнайомився ще в Білорусії. Новообраний патріарх запропонував Полянському прийняти чернецтво, священство і єпископство. На ту пору досвідчений в адміністративних справах помічник з богословською освітою дуже був потрібний Церкві. Петро Федорович чудово розумів, що означає стати єпископом в ситуації, що склалася. Для себе він сформулював це чітко: «Я не можу відмовитися. Якщо я відмовлюся, то я буду зрадником Церкви, але коли погоджуся, – я знаю, я підпишу сам собі смертний вирок» [3, 3].

Як тільки 8 жовтня 1920 року Петро був рукопокладений в єпископський сан, його заарештували і заслали у Великий Устюг. У 1923 р. він був звільнений і зведений в сан архієпископа, а наступного року став митрополитом Крутицьким. До складу Крутицької єпархії входять Москва і Підмосков'я. По суті, це була перша кафедра в РПЦ.

7 квітня 1925 року помирає патріарх Тихон. Перед смертю він пише заповіт і призначає місцеблюстителя патріаршого престолу, який до обрання нового патріарха повинен був виконувати його обов'язки. Зазвичай патріарх цього не

робить. Місцєблєустителя обирає Архієрейський собор, але ситуація в Росії змусила піти патріарха Тихона на такий крок.

«У разі нашої кончини наші Патріарші права і обов'язки, до законного вибору нового Патріарха, представляємо тимчасово Високопреосвященному Митрополитові Кирилу. У разі неможливості за яких-небудь обставин вступити йому у відправлення зазначених прав і обов'язків, такі переходять до Високопреосвященного Митрополита Агафангела. Якщо ж і цьому Митрополитові не випаде можливість здійснити це, то наші Патріарші права і обов'язки переходять до Високопреосвященного Петра, Митрополита Крутицького» [3, 3].

У той час на волі був лише митрополит Петро. На нього і ліг тягар управління Церквою. А тягар цей був дуже важкий: терор з боку світської влади посилювався і внутрішніми небудовами. Місцєблєустителю довелося вести боротьбу з обновленцями. Обновленство (його представники себе ще називали «Живою церквою», а народ називав їх «живцями»), що виникло після Лютневої революції 1917 р., – це розкольницький рух, провідники якого виступали за демократизацію і модернізацію Церкви, розгорнули співробітництво з радянською владою і всіляко її підтримували. Влада ж передала їм кращі храми країни, зокрема ще не зруйнований Храм Христа Спасителя. Саме представники обновленства сприяли арештові патріарха, організували власне управління Руською Православною Церквою.

Перебуваючи на засланні, патріарх допомагав багатьом ув'язненим і засланцям. Отримуючи після служби пожертвувані гроші, зазвичай, відразу ж віддавав їх для пересилки у в'язниці, табори і місця посилення. У листопаді 1925 р. почалися арешти вірних місцєнаглядчєві єпископів. Передчуваючи, що його незабаром чекає така ж доля, патріарх призначає своїм заступником митрополита Сергія (Страгородського). 9 грудня митрополита Петра заарештовують [3, 4].

Майже рік триває слідство у справі митрополита. Його переводять з одного ізолятора в інший, намагаються схилити до співпраці з ДПУ. У листопаді 1926 р. ухвалюється вирок – 3 роки заслання. Через Абалак і Тобольськ митрополита Петра відправляють в заполярне селище Хе, яке було позбавлене всього, навіть медичної допомоги. Потім термін продовжують ще на 2 роки. Наприкінці 1930 р. цей термін закінчується. Але вже у серпні наступного року митрополита Петра знову арештують і засуджують до 5 років концтаборів. У листопаді 1930 року проти нього було створено кримінальну справу по звинуваченню в тому, що начебто він, перебуваючи в засланні, «вів серед місцевого населення поражєнську агітацію, розповідаючи про близьку війну і падіння радянської влади та необхідність боротьби з останньою, а також намагався використовувати Церкву для розгортання боротьби з радянською владою». Винним себе митрополит не визнав. Перебував в одиночному висновку без права передач і побачень в Тобольську і Катєринбурзі. Проте до табору його так і не відправили. Термін продовжували ще не раз. А в кінці 1936 року до патріархії надійшли помилкові відомості про смерть митрополита Петра. Митрополит Сергій відслужив панахиду і прийняв титул Місцєблєустителя.

2 жовтня 1937 року трійкою НКВД по Челябінській області митрополит Петро засуджений до розстрілу. 10 жовтня о 4 годині дня був розстріляний. Щодо цього факту існують різні версії – вирок було виконано чи у в'язниці НКВД в Магнітогорську, чи на станції Куйбас. Місце поховання досі залишається невідомим [4, 13].

Таким чином, ми можемо чітко й однозначно зробити висновок, що ієрархи Руської Православної Церкви були непересічними особистостями в житті й такими увійшли в історію Православної Церкви, адже відіграли помітну роль в укріпленні її позицій в умовах тотального наступу радянської влади.

Література

1. Дигідь А. Високопреосвященніший Володимир (Богоявленський), митрополит Київський і Галицький (1848–1918) [Електронний ресурс] / А. Дигідь. – Режим доступу: <http://old.cerkva.info/2008/04/12/volodymyr.html>
2. Єленський В.С. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990) / В.С. Єленський. – К., 1991. – 72 с.
3. Ієромонах Дамаскин (Орловский). Патриарший Местоблюститель священномученик Петр, митрополит Крутицкий // Наука и религия. – 1993. – № 8. – С. 2–5.
4. Ієромонах Дамаскин (Орловский). Патриарший Местоблюститель священномученик Петр, митрополит Крутицкий // Наука и религия. – 1993. – № 9. – С. 10–13.
5. Красный мираж. Палачи великой России / А.М. Мирек. – М.: ООО «ВАДИМ», 2008. – 544 с.
6. Пащенко В.О. Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті роки ХХ ст. / В.О. Пащенко. – К.: Видавництво «Полтава», 1993. – 188 с.
7. Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні 1917–1930-ті роки / В. Пащенко, А. Киридон. – Полтава, 2004. – 336 с.
8. Протоієрей Владислав Цытин. История Русской Православной Церкви. 1917–1990. – М.: Издательский дом «Хроника», 1994. – 255 с.
9. Русская Православная Церковь. ХХ век / А.Л. Беглов, О.Ю. Васильева, А.В. Журавский и др. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2008. – 800 с.: ил.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 3176. – 175 арк.
11. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 3177. – 26 арк.
12. Чучалін О. Святитель Тихон (Беллавін) – патріарх Всеросійський / О. Чучалін // Дні науки історичного факультету: Матеріали ІV Міжнародної наукової конференції молодих учених, присвяченої 20-річчю Незалежності України. – Вип. ІV: у 6-х част. / Редкол.: чл.-кор. НАНУ, проф. В.Ф. Колесник (голова), доц. О.Ю. Комаренко (заст. голови), І.В. Семеніст (відп. ред.) та ін. – К., 2011. – Ч. 4. – С. 36–37.